

plus hardie encore. C'est notamment le cas de l'équipe belge de *Témoignage Chrétien* à propos des nationalisations ou de plusieurs membres des groupes *Esprit* en matière scolaire et à propos de la collaboration avec les communistes.

Ces différents milieux opèrent enfin une rupture avec l'antilibéralisme qui prévaut dans les sphères romaines. La transaction qui s'opère avec la philosophie libérale signe la sortie de l'*intransigeantisme* qui a marqué l'histoire du catholicisme contemporain. Le libéralisme, honni par les catholiques *intransigeants*, constituant un des fers de lance de la *modernité*, la question de la sortie de l'antilibéralisme catholique, sortie dont les milieux étudiés sont le théâtre, conduit à se poser la question de leur *modernité*. Dans quelle mesure la transaction opérée avec le libéralisme fait-elle entrer les catholiques *progressistes* en *modernité*?

Les débats autour de la liberté de conscience permettent d'isoler ce qui apparaît comme un foyer de résistance à l'une des exigences fondatrices de la *modernité*. Les milieux étudiés s'aventurent très loin dans la confrontation avec l'idéal moderne du Sujet. Cette confrontation débouche sur une reconnaissance de la laïcisation et de la séparation de l'Église et de l'État ainsi que la prise de position en faveur d'un régime de liberté religieuse. Néanmoins, l'exigence d'autonomie de la conscience bute sur le maintien du principe de l'unicité du Vrai. La persistance d'une conception de l'homme et de la vérité religieuse, toujours fortement empreinte du concept, de nature les amène en effet à restreindre au plan civil les conséquences de la reconnaissance affichée de la liberté de conscience. Sur le plan de sa conscience, l'homme demeure contraint par une Vérité qui ne se conçoit que comme unique. Si les différents milieux qui sont l'objet de cette recherche opèrent donc bien une réelle ouverture dans le champ des rapports de l'Église à l'État, celui des hommes à la vérité demeure inchangé.

Jean-Louis Jadouille

H. DE SMAELE, *'Omdat we uwe vrienden zijn'. Religie en partij-identificatie, 1884-1914*, K.U. Leuven, Departement Geschiedenis, 2000, promotor: Emiel Lamberts

---

Voornamelijk twee merkwaardige vaststellingen liggen aan de basis van dit proefschrift. Ten eerste: de Belgische katholieke of conservatieve partij slaagde er tussen 1884 en 1914 in om de absolute meerderheid in het

parlement te behouden, terwijl in deze periode het kiesrecht werd veralgemeend en de evenredige vertegenwoordiging werd ingevoerd. Ten tweede: alhoewel de negentiende-eeuwse politieke partijen geen nationale structuren kenden en een zwakke organisatie hadden, stond België bekend als een land met sterke en machtige partijen. In het proefschrift worden beide vaststellingen verder geëxploreerd door een onderzoek naar de electorale verhoudingen, waarbij vooral de positie van de katholieke partij centraal staat.

In het eerste hoofdstuk ("Electorale partijen in een liberale modelstaat") wordt het Belgische politieke systeem bekeken vanuit de normen en instituties. Het Nationaal Congres had bij de redactie van de grondwet vooral twee modellen voor ogen: het 'liberale', Engelse (erfelijke monarchie, twee kamers, cijnskiesrecht, ministeriële verantwoordelijkheid, controle door de oppositie op het beleid van de regeringsmeerderheid) en het 'republikeinse', Franse (nadruk op volkswil en volkssoevereiniteit, verkozen staatshoofd, één volksvergadering en geen senaat, algemeen stemrecht). De Belgische constituanten telde zowel katholieke als liberale 'republikeinen', als katholieke en liberale 'liberalen'. De 'liberale' strekking was het sterkst en overwon. Dit betekende dat van bij aanvang de politieke elite relatief gunstig stond tegenover partijvorming. De liberale staatstheorie bleef in België tot aan de Eerste Wereldoorlog dominant (ook bij de katholieken, en zelfs bij de socialisten) en de grote institutionele aanpassingen in de loop van de negentiende eeuw pasten binnen dit liberale kader. Toch waren er ook Franse, 'republikeinse' elementen binnengeslopen in de Belgische staatsstructuur. Met name de kieswetgeving werd naar Frans revolutionair voorbeeld gemodelleerd. De Franse wetgeving trachtte de kiezers zoveel mogelijk te isoleren tijdens de uitoefening van hun stemrecht. De burgers moesten losgeweekt worden uit de traditionele maatschappijverbanden om als vrije Fransen te kunnen stemmen en de wil van de natie tot expressie te brengen. Dit ideaal was de Britse kieswetgeving onbekend. In de Engelse traditie was de natie juist het geheel van de lokale gemeenschappen, een pluriform en 'organisch' geheel dat via verkiezingen gerepresenteerd moest worden. Door te opteren voor het Britse staatsmodel, maar gecombineerd met een Franse kieswetgeving, negeerde het Belgisch Nationaal Congres elke vorm van 'holistisch' natiebegrip. De 'natieloosheid' van het Belgische politieke systeem bevorderde de ontwikkeling van politieke partijen. Politieke strijd was in België partijstrijd.

Uit hoofdstuk 2 ("Electorale strijd in de praktijk") blijkt dat de strijd inderdaad de regel was. De schoolstrijd zorgde voor een belangrijke impuls, en ook de invoering van het algemeen meervoudig stemrecht en de evenredige vertegenwoordiging bevorderden de politieke strijd. De strijd verliep echter

volgens relatief stabiele geografische patronen, zoals in hoofdstukken 2 en 3 ("Electurale geografie") wordt aangetoond. Daarom lijkt een terugkeer naar de 'electurale geografie' aangewezen. Een 'ecologische' benadering hoeft niet zo problematisch te zijn als vaak wordt beweerd, zolang ten minste het niveau van de 'aggregaten' niet wordt verlaten en wordt ingewisseld voor een 'individueel' verklaringsniveau. Via regressie-analyses kunnen de kiesomschrijvingen met elkaar worden vergeleken. Spreidingsdiagrammen en thematische kaarten maken de onderzoeksresultaten aanschouwelijk. Er blijkt een significant negatief verband te bestaan tussen verstedelijking en katholieke score, maar slechts wanneer er een onderscheid wordt gemaakt tussen Vlaamse en Waalse arrondissementen. Met een zelfde graad van verstedelijking correspondeerde in een Waals arrondissement een lagere katholieke score dan in een Vlaams arrondissement.

Deze conclusie lijkt weinig verrassend. Toch is dit fenomeen opmerkelijker dan het lijkt en verdient het nader te worden onderzocht. Vaak wordt aangenomen dat het katholieke stemgedrag op het platteland moet verklaard worden vanuit de traditionele, premoderne structuur van de rurale maatschappij. Uit hoofdstuk 4 ("De macht van het grootgrondbezit") blijkt dat deze basisregel voor negentiende-eeuws België niet opgaat. Bovendien blijkt dat de eigendomsstructuren in Vlaanderen niet 'traditioneler' waren dan in Wallonië. Integendeel vertoonden de Franstalige provincies meer 'neofeodale' kenmerken dan de Vlaamse. Bovendien zijn er nogal wat redenen om het belang van pressie door grootgrondbezitters te relativiseren.

Uit hoofdstuk 5 ("De erfenis van het verleden") blijkt dan weer dat het platteland op het einde van het Ancien Régime vaak 'progressiever' reageerde dan de steden, die immers veel voorrechten te verliezen hadden bij een omwenteling. Bovendien was de kerk ook sterker ingeplant in de steden dan op het platteland. Vlaanderen was meer bezaaid met steden en daardoor eerder het voorwerp van een 'acculturatieproces' dan het Waalse platteland. In Wallonië was religie daardoor minder een inzet van politieke strijd dan in Vlaanderen. In de loop van de achttiende eeuw 'ruraliseerde' (en democratiseerde) de kerk echter in belangrijke mate. Tegelijkertijd ontstonden er in de steden kernen van verlichte burgers die zich konden vinden in de napoleontische en Hollandse religieuze en economische politiek. Zo ontstond er, vooral in Vlaanderen, een nieuwe tegenstelling tussen het volkse en orthodox-katholieke platteland en de burgerlijke antiklerikale stad.

Hoofdstuk 6 ("Politiek catholicisme: conservatief, klerikaal, confessioneel, sociaal?") toont hoe die rurale, volksgerichte, klerikale stroming slechts één facet was van het politieke catholicisme. De partijenoren in Brussel hielden meer rekening met de stedelijke burgerij en de belangen van handel en

nijverheid. Zij waren, zeker vóór 1894, afhankelijk van het centrumgerichte stedelijke electoraat. De koning verhinderde bovendien een uitgesproken katholieke regeringspolitiek. Toch kreeg de volkse stroming (die vooral in Vlaanderen door de clerus levendig was gehouden in de colleges en seminaries) rond de eeuwwisseling nieuwe kracht, door de wending van welstellende ultramontaanse leken naar het volk en door de uitbreiding van het kiesrecht. Hieruit ontstond de christen-democratie, die snel invloed verwierf in de hoogste kringen van het land en bovendien de steun kreeg van Désiré Mercier, die vanaf 1906 aartsbisschop van Mechelen werd.

In hoofdstuk 7 ("Vriend en vijand") worden de verworven inzichten in een globaal interpretatief kader geplaatst. Er wordt beschreven hoe er in België een bipolair systeem ontstond: Vlaanderen identificeerde zich met de traditionele economie en met de katholieke partij, Wallonië identificeerde zich met de moderne economie en met 'links'. Dit had natuurlijk te maken met de industriële opgang van Wallonië en de achteruitgang van de Vlaamse nijverheid, maar het beeld zette zich vast en werd verankerd in de culturele representatie van 'Vlaanderen' en 'Wallonië'. Zo werd Vlaanderen (één van Europa's meest verstedelijkte gebieden) in de beeldende kunsten en de literatuur in toenemende mate voorgesteld als een agrarische regio. Wie van Vlaanderen hield, hield van de boeren. De Vlaamse steden (met uitzondering van de 'grote drie', Gent, Antwerpen en Brussel) die na de periode van het unionisme in meerderheid liberaal waren, werden vanaf de jaren 1860, maar vooral in de jaren 1870, katholiek. Zij spiegelden zich niet meer aan de Franstalige, liberale stadscultuur, maar plooiden zich terug op de eigen regio. Dit was vooral een 'affectieve' verschuiving, met grote politieke gevolgen. Zo ontstond 'rechts Vlaanderen'. Het stemgedrag werd vooral affectief gemotiveerd, veel meer dan cognitief. Dit verklaart waarom het geografische patroon zo stabiel was. Het verklaart ook de electorale eenheid van de katholieke partij.

Henk de Smaele